

CUMHURİYETİN İLK YILLARINA AİT HAPİSHANELER RAPORU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Volkan SORAN*

ÖZ

Bu makale cumhuriyet döneminin başlangıcında hapisanelerin durumunu ele almaktadır. Osmanlı Devleti'nden kalan hapisanelerin belli başlı sorunlarına değinilmiştir. Ayrıca hapisaneler üzerine bir rapor da konu edilmiştir. 1931 yılının sonunda hazırlanan bu rapor Türkiye'deki 13 farklı hapisane üzerine yazılmış bir incelemedir. Raporla açıklanan eksiklikler ve sunulan öneriler sonraki birkaç yıl içinde gerçekleştirilen uygulamalarla beraber değerlendirilmiştir. Ortaya çıkan sonuç sorunun büyüklüğü ile gösterilen çabalar arasında kapanması zor bir mesafe oluştuğudur.

Anahtar Kelimeler: Hapisane, Tevkifhane, Cezaevi, Rapor, Adliye, Mahkûm

AN EVALUATION ON THE REPORT ABOUT EARLY YEARS OF THE REPUBLIC'S PRISONS

ABSTRACT

This article discusses the situation at the beginning of the republican era prisons. It has addressed the major issues remaining from the Ottoman Empire in prison. In addition, a report on prisons has also been subject. This report is prepared at the end of 1931 a review written on 13 different prisons in Turkey. Shortcomings and offered suggestions described in the report is discussed together with the practices carried out in the next few years. Efforts are incompatible with the results shown in the prison problem occurred.

Keywords: Prison, Report, Convict, Court of Law

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Öğrencisi. E-Posta: volkansoran@hotmail.com

I-Giriş

Bir siyasal örgütlenme biçimi olarak devletin *düzen ideali* etrafında zor kullanma yetkisini tanımlayıp bunu suçlu olduğuna hükmettiği insanlar üzerinde türlü cezalandırma araçlarıyla uygulaması her ne kadar devletin kendisi kadar eski olsa da, modern devletin oluşumu ile denetim mekanizması olarak hapishanenin ortaya çıkışı arasındaki paralellik gözden uzak tutulmamalıdır. Zira XVI. yüzyılın dünyasında ekonominin merkezi olan Amsterdam¹ aynı zamanda 1596 yılında açılan ilk hapishaneye de ev sahipliği yapmıştır². Osmanlı-Türk modernleşmesini, kurumsal ve daha sistematik gelişmelere kapı açması bakımından çoğu zaman başlangıç noktası kabul edilen Tanzimat'ın ilanı ile düşünürsek, imparatorlukta hapishaneler konusunun da 1840'lı yıllarla birlikte –elbette dış baskıları unutmadan- yöneticiler tarafından ele alınıp geliştirildiğini görürüz³. Onun öncesinde kale, saray, tersane, kule gibi mekânların tutuklu kalınan yer anlamında birer *mahbes* oldukları, dolayısıyla denetim altında tutarak ıslah etme düşüncesinin ürünü olarak *modern hapishanenin*, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki örnekler üzerinden imparatorluğa taşındığını bilinmektedir. 1840, 1851 ve 1858 yıllarında ceza kanununda yapılan değişikliklerle hapis cezası gerektiren suç türleri yeniden tanımlanmıştır. Bunun sonucu olarak mahkûm ve mevkuf sayılarında kayda değer bir artış yaşanmıştır. İhtiyacı karşılayabilmek amacıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun her yanında genellikle iki katlı ve taştan yapılmış hapishane binaları açılmış fakat bunlar düzenli ısıtma sistemine sahip olmayan, sağlık kurallarına uyulmayan ve kalabalık yerler olmuştur⁴. Yine, hapishanelerin yönetimini bütünlüklü ve planlı hale getirebilmek için hazırlanan, resmen yürürlüğe girmemesine karşın 1941 yılına kadar uygulanan 1880 tarihli nizamname layihası son dönem Osmanlı ceza infaz sistemi için önemli sayılabilecek bir belgedir⁵. Bu nizamname ile hapishanelerde mevkuf ve mahkûmlar ile kadın

¹ Fernand Braudel, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. İsmail Yerguz, Say, İstanbul, 2013, s. 86.

² Foucault, Michel, **Hakikat ve Hukuksal Biçimler, Büyük Kapatılma-Seçme Yazılar 3**, Çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin, Ayrıntı, 3. Basım, İstanbul, 2011, s. 211.

³ Son dönemde sayıları artarak devam eden Osmanlı adli sistemi üzerine çalışmalar içerisinde başlangıç ve temel teşkil edebileceklerden bakınız; **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza**, Der. Noemi Levy, Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007; Gültekin Yıldız, **Mapusane-Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, Kitabevi, İstanbul, 2012; Fatmagül Demirel, **Adliye Nezareti-Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İkinci Baskı, İstanbul, 2010; **Hapishane Kitabı**, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010.

⁴ Ömer Şen, **Osmanlıda Mahkûm Olmak:Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler**, Kapı, İstanbul, 2007, s. 23.

⁵ **Memâlik-i Mahrûsa-i Şahanede Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası**, Mütemmim, Hilal Matbaası, Dersaadet, Eylül

ve çocukların ayrı koşullara konulması, yiyecek masraflarının devletçe karşılanması gibi uygulamalara gidilmiş, yine aynı yıl Adliye Nezareti'ne bağlanan hapishaneler sonradan Dâhiliye Vekâleti'ne bağlanmıştır.

II- Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Hapishanelerin Durumuna Genel Bir Bakış

XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti, siyasal mevcudiyetini sarsan ciddi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Meşrutiyetin yeniden ilanı ve sonrasında devleti yıkıma kadar götürecek savaşlar, hapishanelerin fizikî ve idarî açılardan eksikliklerini arttırmıştır. Trabzon valisi Salih Rifat'ın 1914 yılında Adliye Nezareti'ne gönderdiği raporda 200 kişilik şehir hapishanesinde 600'den fazla mahkûm ve mevkufun sağlıksız koşullarda tifo, kolera gibi hastalıkların tehdi altında yaşadıkları anlatılırken, aynı yıl Canik Mutasarrıfı Süleyman Necip tarafından nezarete gönderilen bir başka raporda 250 kişi alabilecek Samsun Hapishanesi'nin 500'ü aşkın mahkûmu barındırdığından bahsedilmektedir⁶. Belirtmek gerekir ki, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası Osmanlı hapishanelerinin ıslahı konusu, sınırlı kaynaklara rağmen gittikçe önem kazanan ve üzerinde durulan bir başlık olmuştur. Gerek mahkûmların yaşam koşullarının iyileştirilmesi gerekse de mevcut binaların onarılması ya da yeni binaların inşa edilmesi düşüncesinin göz ardı edilmediği görülmektedir. 1916 yılı Dâhiliye Nezareti bütçesine, yeni hapishanelerin inşası için fevkalade tahsisat verilmesi amacıyla Meclis-i Ayan'da yapılan görüşmelerde bunun örneğine rastlamaktayız. Bu görüşmelerde ilk sözü alan Hapishaneler Müdürü Efdalettin Bey "*izin verilirse hapishanelerin genel durumlarının ne kadar yenilenmeye muhtaç olduklarını özetle belirteyim*" diyerek konuşmasına başlamış, Osmanlı topraklarında şimdiye dek hapishane binası olarak kabul edilebilecek hiçbir şeyin mevcut olmadığını, şimdiye kadar mevcut olan hapishanelerin kötü koşullar altında inşa edilmiş binalar olduğunu söylemiştir. Aynı görüşmede söz alan Ahmet Rıza Bey bir insanın kalabileceği yerler olmayan hapishanelerin hakikaten ıslaha muhtaç olduğunu, buraların bir terbiyehane olması dolayısıyla insana yakışacak şekilde yapılması gerektiğini vurgulamış, bir başka konuşmacı olan Mehmet Fuat Paşa ise hapishanelerin ıslahı taraftarı olduğunu belirttikten sonra şu anda hapishanelerin adam ıslah etmek için değil telef etmek için olduğunu söylemiştir⁷. Meclis

1333, s. 6-19; Aynı başlık altında ayrı bir basımı için bakınız: Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

⁶ Ömer Şen, a.g.e., s. 98-101.

⁷ Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Devre 3, İçtima Senesi 3, Cilt: 1, 28 Kânun-ı sâni 1332, Yirmisekizinci İnikat, s. 404-405.

kütüphanesinde bulunan yedi sayfalık bir dokümanda da hapishanelerin durumu ile ilgili ayrıntılı olmasa da dikkat çekici açıklamalar vardır. Basım yılı ve yazarı belli olmayıp yalnızca son sayfasına *Meclis-i Mebusan* notu düşülen ve *Hapishaneler Hakkında* başlığını taşıyan doküman, hapishanelerde *Lekeli Humma* (Tifüs) ile mücadelede alınması lazım gelen sıhhi tedbirleri açıklamaktadır. Üçüncü ve yedinci sayfalarda *ayrıntılı bilgi için daha önce doktorlara tebliğ edilmiş olan lekeli humma talimatnamesinden yararlanılması* istenmektedir. *Lekeli Humma*'ya ilişkin 44 sayfa tutan talimatname 1914'te yayımlandığına göre⁸ söz konusu doküman daha ileri bir tarihte yazılmış olsa gerektir. Burada açıklandığına göre istisnasız Osmanlı topraklarındaki bütün hapishaneler sıhhi açılardan müsait olmayacak derecede harap durumdadır. Çoğu hapishane için mahkûm ve mevkuf sayıları izdiham derecesindedir. Bu yüzden tüm sıhhiye müdürleri, hükümet doktorları ve memurları durumun önemi nedeniyle hapishanelere karşı daha dikkatli olmaya ve buralarda görülen hastalıkların yayılmasının engellemesine çağırılmaktadır. Dokümanın ilerleyen sayfalarında hastalığa karşı alınabilecek önlemler sıralanmaktadır. İktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin 1911 yılından itibaren hapishaneler üzerine ciddi istatistikî veriler topladığı malumdur⁹. Toplanan verilerden 1919 yılına ait sayılara göre Osmanlı topraklarında 14 590 tutukluya karşılık 20 445 hükümlü olmak üzere toplam 35 035 kişi hapishane ve tevkifhaneleri doldurmaktadır¹⁰. Birinci Dünya Savaşı sonrası Anadolu'nun işgali, müttefik devletlerin Osmanlı hapishanelerine olan ilgisini arttırmıştır. 1920 yılında bir İngiliz ve Fransız Yüzbaşı ile bir İtalyan Teğmenden oluşan Müttefik Devletler Hapishane Heyeti Bursa, Gebze, İzmit, Adapazarı, Geyve, Bilecik, Eskişehir, Ankara, Kütahya, Afyonkarahisar, Akşehir, Iğın ve Konya hapishanelerini incelemiş, teftiş sonuç raporunu Osmanlı Hükümeti'ni temsilen heyette bulunan *Hapishaneler ve Tevkifhaneler Kavanin ve Nizamât Kalemi Mümeyyizi* Bekir Bey kaleme almıştır. Söz konusu raporda hapishanelerin hepsinin çok kötü koşullar altında olup gerek sıhhi gerekse de

⁸ **Lekeli Hummaya Karşı İttihaz Olunacak Tedabir-i Tehaffuziye Ve Mânia-i İstilâiye Üzerine Talimatname**, Bâb-ı Âli Dâhiliye Nezareti Sıhhiye Müdüriyet-i Umûmiyesi, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1330.

⁹ Kent Schull, "Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri", **Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza (18.-20. Yüzyıllar)**, Der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, s. 212-238.

¹⁰ Ömer Şen, **a.g.e.**, s. 150-151'de ayrı ayrı tüm livalardaki mahkûm/mevkuf sayılarını gösteren tabloda mahkûm sayıları toplandığında 20.245 çıkmaktadır. Böylelikle genel yekûn adı altında verilen sayının da 34.835 olması gerekir. Bu durum yazar, belge ya da basımdan kaynaklı bir hatayı barındırmaktadır.

idari bakımlardan yetersizliği açıklanmış, hapishanelerin durumunu kendimize itiraf etmenin zamanının geldiği, hapishanelerdeki mahkûmların ölüme terk edilmiş bir halde olduğunun kabul edilmesi gerektiği, yabancı devletlerin müdahalesine izin vermeden standartlara uygun yeni hapishaneler yapılmasının artık zorunluluk olduğu vurgulanmıştır¹¹.

Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerindeki iyileştirme girişimlerinin çeşitli nedenlerden dolayı başarıya ulaşamadığı bir gerçektir. Cumhuriyet dönemine miras kalan hapishane ve tevkifhanelerin ise hiçbir bakımdan cezaların infazına uygun olmadıkları açıktır. Çoğunun temel yaşama şartlarından yoksun ve çok kötü bir durumda bulduklarını söylemek yanlış olmaz¹². Sorunun temelde bina vaziyeti ile ilgili olduğunu, birçok hapishane ve tevkifhane binasının çevre şartları ya da uygun mimari özellikler düşünülmeden yapıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir. Öyle ki, TBMM Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa dördüncü yasama yılını açış konuşmasında hapishanelere de parantez açma gereği duymuştur. Çok önemli gördüğü bu meselede ferdin topluma yarar sağlayacak şekilde ıslahı için Dâhiliye Vekâleti'nin tamir ve inşa programı hazırladığından bahsederek, 1923 yılı için modern bir umumi hapishane ile beş liva ve 28 kaza hapishanesinin inşasına karar verildiğini söylemiştir¹³. TBMM'de 1927 Bütçesi görüşülürken Dâhiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey'in söylediklerine bakılırsa sadece hapishane inşasına o gün için toplam 10 500 000 lira masraf yapmak icap etmektedir. Aynı yerde Cemil Bey, bunun hepsinin birkaç sene içinde üstelik her sene bir iki milyon lira ayırarak yapılabileceğini izah etmiştir. Hâlbuki aynı yıl vekâlet bütçesi 5 872 774, hapishaneler bütçesi 1 061 000, inşaat ve tamirata ayrılan tutar ise sadece 97 000 liraya karşılık gelmektedir¹⁴. Daha geç bir tarihte bile Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın ülkedeki jandarma yetersizliğini örneklemek amacıyla söylediği: *"tüm ülkedeki hapishanelere 3200 jandarma bakıyor, duvarları kerpiç olan bir hapishaneden firar olunca o duvar yapılana kadar sekiz jandarma nöbet tutmak zorunda, yetersizlik bunun gibi nedenlerden ileri geliyor"* sözleri ceza infaz kurumlarının o günkü durumlarını açıklamaktadır¹⁵. Cumhuriyetin ilk yıllarında hapishanelerin içinde bulunduğu fiziki şartları tanıyabilmek için şüphesiz, çoğu siyasi davalardan tutuklu ya da hüküm giymiş bulunan yazar, gazeteci gibi insanların yazdıklarına da bakmak gereklidir. Çünkü okuma yazma oranının oldukça düşük olduğu bir ülkede meseleyi *içeriden gören ve yazan* sadece bunlar olmuştur. 1925 yılı başlarında yeni açılmış

¹¹ Ömer Şen, a.g.e., s. 89-93.

¹² **Adli İnkılâbın Ana Hatları**, Alâeddin Kırâl Basımevi, İstanbul, 1937, s. 23-24.

¹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre I, İctima Senesi 4, Cilt: 28, 1 Mart 1339, Birinci İctima, s. 5.

¹⁴ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İctima Senesi 4, Cilt: 31, Ellinci İctima, s. 60.

¹⁵ **C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları**, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 116.

olan Ankara Hapishanesi'nde yatan bir gazeteci abdesthane kokusunun koğuşun ağır ve pis havasına karıştığı, oldukça kötü bir portre çizerken¹⁶, aynı hapishanede 1926 yılı başında bir ay süreyle tutuklu kalan bir başkası koğuşlarda su tertibatı olmadığı için dışarıdan taşıdıkları suyu soba üzerinde ısıtıp leğende çamaşır yıkadıklarını hatta bazılarının bu su ile dökündüklerini anlatır¹⁷. Yine bir başka siyasi mahkûm, 1926 yılında kaldığı Afyon Cezaevi'nin, her birinde 100 mahkûmun barındığı dört koğuşluk bir bina olduğunu, koğuşların arasında ve içinde mahkûmların hiyerarşik bir düzeni bahsedip, koğuşların içinin monoton fakat enteresan olduğunu, Anadolu'nun nabzının bu koğuşlarda attığını söylemektedir¹⁸.

Öte yandan cumhuriyet hükümetlerinin hapishaneler meselesinde yalnızca binaların fiziksel yeterliliklerini ele aldığını söylemek eksik olacaktır. Mahkûmların fiziksel ve ruhsal gelişimleri için onlara herhangi bir sanat kolunu öğretmek ve o alanda onları çalıştırmak fikri, üzerinde ısrarla durulan bir başka konu olmuştur. Hapishaneler Genel Müdürü Nedim Bey'in 1927 yılında İstanbul'da yaptığı bir açıklamaya bakılırsa, Dâhiliye Vekâleti'nin hapishane ıslahı için eski binaları sıhhi olarak iyileştirmek, yeni binalar yapmak, birer mektep olan bu yerleri ıslah etmenin yanında mahkûm ve mevküfları sanat ve maarife yönlendirmeyi esas olarak kabul etmektedir¹⁹. Bu fikri destekleyici bir başka örnek ise vekâletin 13 Mart 1928 tarih ve 1347 numara ile bütün valiliklere gönderdiği tamimde cumhuriyetin başlıca amaçlarından birinin mahbusın ve mevküfını atalet ve cehaletten kurtarmak, kabiliyetleri oranında onları çalıştırmak olduğunu söylemesidir²⁰.

Hapishanelerin iyileştirilmesi düşüncesinin uygulamada pek de istenen bir sonuç vermemesi yöneticileri farklı yollar aramaya itmıştır. Haziran 1929 itibariyle hapishanelerin idaresi Dâhiliye Vekâleti'nden Adliye Vekâleti'ne verilmiş, 1721 sayılı kanunun çıkarılmasıyla da hapishanelerin yönetimi yasal bir dayanağa kavuşmuştur²¹. Hapishanelerin ıslahı konusunda gösterilen çabanın önemli bir diğer konusu hapishaneler için çıkarılması gerekli görülen nizamname meselesidir. Bilindiği üzere 1880 tarihli nizamnamenin kullanılmasına rağmen değiştirilmek istenmesi yeni ceza

¹⁶ Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 2001, s. 128.

¹⁷ Tahir Olgun, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012, s. 331.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, Remzi Kitabevi, 15. Basım, İstanbul, 2004, s. 389-392.

¹⁹ Hapishanelerimiz, *Cumhuriyet*, 25 Kânun-ı evvel 1927, s. 2.

²⁰ Hapishanelerin Ameli Birer Mektep Haline İfrağı Hakkında, *İdare*, Nisan 1928, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 28.

²¹ Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun, *Resmi Gazete*, 26 Haziran 1930, Sayı: 1530.

kanununun yürürlüğe girmesiyle daha da önemli bir hale gelmiştir. Hatta Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in Hapishaneler Umum Müdüriyeti'nde Saksonya hapishaneler nizamnamesinden aynen alınmış hapishaneler nizamnamesini yarım gün boyunca inceleyerek, taslağını cumhurbaşkanına tasdik için takdim edeceğine dair haberlere basında rastlanmaktadır²². Fakat bu çabaların hemen sonuç vermediği, 1941 yılına kadar sürecek nizamname arayışından belli olmaktadır²³.

Nizamname hemen çıkarılmasa da *Numune Hapishaneleri* oluşturularak ıslaha buradan başlamak düşüncesi, yöneticiler tarafından düşünülen bir diğer çare olmuştur. Bu amaçla Ankara, İstanbul, Konya, İzmir ve Bursa şehirlerinde örnek hapishaneler açılmasına yönelik bazı denemelerde bulunulduğu görülmektedir. Bunlardan başlangıç yeri olarak seçilmiş olan Ankara Hapishanesi'nde ağır cezalı mahkûmlar için yüz kişilik münferit hücreler yapılarak bunlara kırmızı işaretli siyah gömlekler, diğer ceza mahkûmlarının siyah beyaz işaretli siyah gömlek giymeleri, hafif hapse mahkûm olanların ise gömlek giymemelerine karar verilmesi farklı yeni bir uygulama olarak düşünülmelidir²⁴. Bunun gibi girişimlere rağmen 1930'lu yıllardan itibaren modern cezaevleri açılması düşüncesi, elbette mevcut hapishane ve tevkifhane binalarının ıslah edilememesiyle ortaya çıkmıştır. 1933 yılı itibariyle 30 000'i aşkın mahkûmun barındığı hapishanelerden birçoğunun modern tertibata sahip olmayan hatta içinde insanın dahi oturamayacağı yerler olarak tarif edilmiş olması düşündürücüdür²⁵. Öte yandan tek parti yönetimi de hapishanelerin durumunu tüzüğüne yansıtmıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1931 Nizamnamesi'nde parti hedefinin, mevkuf ve mahkûmların ayrılması ile hapishanelerin birer ıslah yeri haline getirilmesine çalışılması olacağı belirtilmiştir²⁶.

²² Ankara Ağır Ceza Hapishanesi, **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Teşrin-i sani 1929, s. 1.

²³ Adliye Vekâleti'nin nizamname taslağını Şurayı Devlet'ten geri aldığı ve yeniden tetkik ettiğine dair yazı için bakınız; Hapishaneler Nizamnamesi, **Akşam**, 15 Kânun-ı sani 1932, s. 2; 390 maddeden oluşması beklenen yeni hapishaneler nizamnamesi üzerinde çalışıldığına dair bir başka yazı için bakınız; Hapishaneler Bugünkü Halinden Kurtulacak, **Vakit**, 5 Şubat 1933, s. 5.

²⁴ Ankara Ağır Ceza Hapishanesi, **Hâkimiyet-i Milliye**, 17 Teşrin-i sâni 1929, s. 1.

²⁵ Yeni Hapishaneler, **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1933, s. 2'de bu bilgiye ek olarak Türkiye'deki mahkûm sayısı 34 bin olarak verilmektedir. Toplam sayının 30 bin olarak tahmin edildiğine değinen bir başka haber için bakınız; Hapishaneler Bugünkü Halinden Kurtulacak, **Vakit**, 5 Şubat 1933, s. 5. Hapishane istatistiklerinin çarpıklığına işaret eden bu yazılar sorunun başka bir tarafına da dikkat çekmektedir.

²⁶ **C.H.F. Nizamnamesi ve Programı**, Fırka Teşkilatı Bürolarına Mahsustur, Büyük Kongrenin 13-14 Mayıs 1931 İçtimaında Kabul Edilmiştir, Ankara, TBMM Matbaası, 1931, s. 38.

III- Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor ve Bazı Değerlendirmeler

1920'li yılların sonuyla birlikte Adliye Vekâleti'nin konunun üzerine daha fazla eğilerek birtakım incelemelerde bulunduğu ve bir ıslah programı çerçevesinde çalışmalar yaptığına dair bir takım göstergeler vardır²⁷. Bu girişimlerden biri de Adliye Müfettişleri Fuat Bey ile Ferit Bey'in vekâlet tarafından Türkiye'deki bazı hapishanelerin teftişine memur edilerek rapor hazırlanmasını istemesidir²⁸. Yaklaşık üç ay gibi bir sürede adı geçen müfettişler Karadeniz kıyıları ile diğer bazı büyük şehirlerin hapishanelerinde incelemeler yapmış ve vekâlete 44 sayfalık bir rapor sunmuşlardır. Literatürde tespit edilebilen kadarıyla söz konusu rapordan bahseden tek kaynak, üç sayfalık bir özet vermektedir²⁹. Cumhuriyet idaresinin Osmanlı'dan devraldığı ve ıslahına uğraştığı ceza infaz kurumlarının sorunlarına dair çok önemli tespitler içeren bu raporun şimdiye değin araştırmacılar tarafından ilgiye değer görülmediği ortada olduğundan aşağıda, raporun içeriğiyle ilgili geniş bilgi verilecektir. Giriş kısmında, Adliye Vekâleti'nin 7 Eylül 1931 tarihli 316 numaralı emirleri üzerine hazırlandığı belirtilen, 24.12.1931 tarihli raporun amacı "*ileride tatbik edilecek olan ıslahatın neden ibaret olması lazım geleceğinin tayin ve tespiti ile hapishanelerin hakiki vaziyetlerinin bilinmesine lüzum hâsıl olması*" olarak açıklanmıştır³⁰.

Rapor üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teftiş edilen hapishanelere ilişkin genel gözlemler ele alınmış, ikinci bölümde modern ceza infaz usullerinin tarihsel gelişimi özetlenerek ülkemizdeki hapishaneler için alınabilecek önlemler tartışılmış, son bölümde ise teftiş edilen bütün hapishaneler için ayrı ayrı açıklama ve öneriler sıralanmıştır. Aşağıda, müfettişler tarafından ziyaret edilen on üç hapishane harita üzerinde gösterilmiştir.

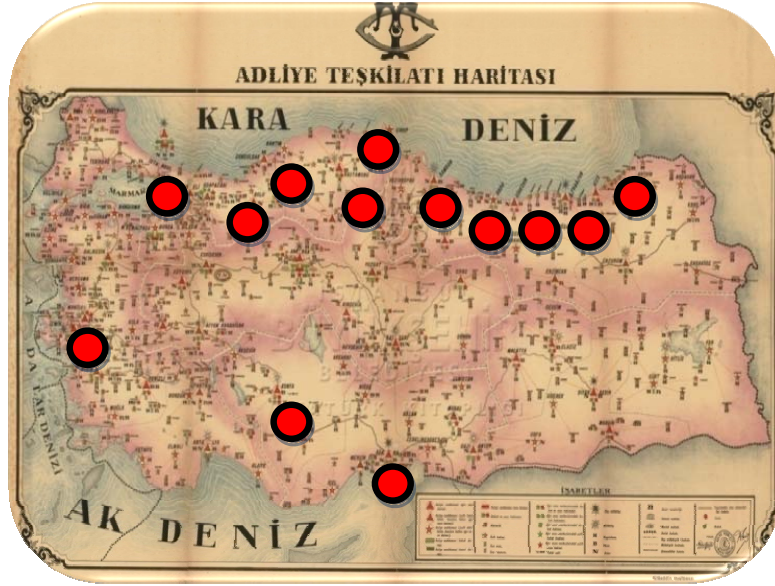
²⁷ Hapisaneler Tetkikati, **Cumhuriyet**, 4 Kânun-ı sâni 1930, s. 3; Hapisaneler Nizamnamesi, **Cumhuriyet**, 2 Nisan 1931, s. 4; Yeni Adliye Islahatı, **Cumhuriyet**, 9 Kânun-ı evvel 1931, s. 2.

²⁸ Hapisaneler Teftiş Ediliyor, **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1931, s. 2.

²⁹ Feyyaz Gölcüklü, **Türk Ceza Sistemi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966, s. 46-49.

³⁰ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, Umumi Hapishane Matbaası, Ankara, 1932, s. 3.

Eylül-Aralık 1931 Arasında Teftiş Edilen Hapishaneler³¹

1. Hapishane Ve Tevkifhane Binalarının Genel Durumları³²

Müfettişlere göre memleketin en ileri sayılabilecek vilayet merkezlerindeki hapishanelerin bugünkü durumu, çok önemli olan bu kurumların geliştirilmesi konusunda şimdiye kadar esaslı ve başarılı bir adım atılmadığını göstermektedir³³.

Bina Vaziyeti: Gezilen hapishane ve tevkifhanelerin bir kısmının özel olarak inşa edilmelerine karşın hiçbirinin zamanın anlayış ve prensipleri açısından cezanın infazına müsait olmadıklarına işaret edilerek birçok hapishanenin avlusunun gerektiği kadar geniş yapılmadığından mahkûm ve mevkûfların pek azını alabildiği açıklanmıştır³⁴.

Mahkûm ve Mevkuf Sayıları: Gezilen hapishanelerin hiçbirinde mevcudun kapasiteye uygun olmadığı, mevcudu bu kadar taşkın olan bu

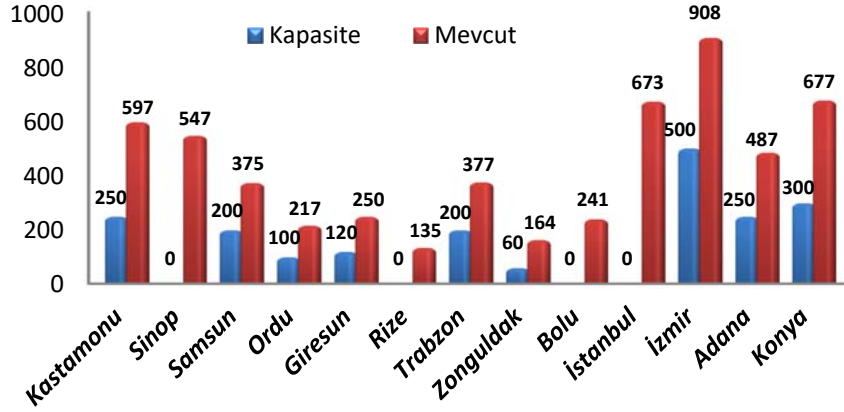
³¹ **Adliye Teşkilatı Haritası**, T.C. Adliye Vekâleti İstatistik ve Neşriyat Müdürlüğü, Alâeddin Matbaası, İstanbul, 1929.

³² Raporda bu bölüm yer yer tekrarlara varan uzun paragraflardan oluştuğundan, kolaylık sağlaması düşüncesiyle alt başlıklar düzenlenmiştir.

³³ **a.g.e.**, s. 13.

³⁴ **a.g.e.**, s. 3-4.

binaların hiçbirisinin hapisane olarak kullanılmayacağı söylenmiştir³⁵. Raporun gerek giriş kısmında gerekse de üçüncü bölümünde verilen sayıların karşılaştırılmasıyla hapisane mevcutlarına ilişkin aşağıdaki grafik ortaya çıkmaktadır³⁶.

Hapishane Personeli: Hapishanelerin, genel bile olsa gereği kadar zaman ayırıp ilgilenmeyen savcılarının, hemen her yerde gerekli vasıfları taşımaktan mahrum müdürlerin ve tamamen cahil denebilecek gardiyanların ellerinde bulunduğu iddia edilmektedir. Gardiyanlığın mesleki bir vaziyet olmaktan çok, alelade bir vazife olarak görülmesinin bu insanları devlet hizmetindeki memur ve müstahdemler içinde en az ödenek alan grup haline getirdiği ve sonuç olarak mesleğin kapıcılık, odacılık gibi sınırlı kabiliyete sahip kişiler tarafından bile kolaylıkla yapılabilir hizmetlerden farksız bir hale sokulduğu söylenmektedir. Günümüz ceza infaz sistemindeki yeniliklerin de zorunlu kıldığı gibi mahkûm ve mevkufların fikri, bedeni ve ahlaki durumlarının tetkik ve gelişiminin ancak idari malumatla beraber hususi terbiye ve tedristen geçmiş memurlarca gerçekleştirilebileceğinden bahisle, bu en önemli ıslah müesseselerinin aciz ellerde bırakılmasının uygun görülmemesi gerektiği belirtilmektedir³⁷.

³⁵ a.g.e., s. 4; Raporun üçüncü bölümünde Rize Hapishanesi için mevcudun kapasiteye oldukça uygun olduğunun yazılması çelişkili bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır, a.g.e., s. 36.

³⁶ a.g.e., s. 32-41; Kapasite belirlenirken kullanılan ölçünün her mahkûm ve mevkuf için asgari bir buçuk metre karelik bir alan olduğu açıklanmıştır, a.g.e., s. 4; Sinop, Rize, Bolu ve İstanbul Hapishanelerinin kapasiteleri verilmemiştir.

³⁷ a.g.e., s. 12-13.

Koşullar: Raporda binaların inşa tarzlarında en temel sıhhi şartların dahi gözetilmemiş olduğu, koşulların neredeyse tamamen güneşten mahrum buldukları, özellikle ortamı nemli olan hapisanelerde bu durumun gıdasızlıkla da birleşince verem, romatizma ve bunun gibi rahatsızlıkların çoklukla ortaya çıkmasına sebep olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine kışın, küçük olan koşullarda hava değişimine uygun tertibatın eksikliğine ek olarak pencerelerin açılmamasının da teneffüs imkânlarını sınırlamakta olduğuna değinilmektedir. Bütün gün içeride mahsur kalan mahkûm ve mevkûfların, hiçbir hapisanede ocak ve mutfak tertibatı bulunmaması yüzünden çıra ve tahta parçalarıyla tutuşturdukları mangallarında/ocaklarında (kömürlerin yanmasını bile beklemeden) yemeklerini pişirdikleri, bu durumun zaten bozuk olan koşulların iyice tahammül edilemez bir hale getirdiği, bu koşulların dar ve basık tavanları arasında yükselen yağ ve kömür kokularının insanın genzini yaktığı belirtilmektedir. Mahkûm ve mevkûfların yanlarında getirebilecekleri eşya miktarında bir sınırlama olmaması ve bunların konabilmesi için uygun yerlerin gösterilmemesi sebebiyle de bazen ufak bazen de sandıklar dolusu eşyanın mahkûm ve mevkûfların ya baş ya da ayaklarında koşulları doldurduğu, işgal ettikleri alanların temizliğine de mani olduğuna temas edilmektedir³⁸.

Temizlik: Müfettişler, birçok hapisane ve tevkifhanede su kuyusu ya da deposu olmadığından bu en mühim ihtiyacın hariçten temini meselesinin önemli olduğunu, çoğu hapisanede günün değişik saatlerinde jandarmaların nezaret ve refakatinde en yakın mahallerden su taşındığını, bazı hapisanelerde musluk tertibatı bulunmadığından mahkûm ve mevkûfların ellerini, yüzlerini hatta bulaşıklarını dahi alelade bir biçimde koşullarında yıkadıklarını belirtmiştir. Birçok hapisanede görüldüğü üzere akşam on yedi ile sabah altı ila yedi saatleri arasında koşullarının kapısı kilitli kalan ve dışarıya çıkma imkânı bulamayan mahkûm ve mevkûfların tuvalet ihtiyaçlarını koşullarındaki tenekelere yaptığı, bazı hapisanelerde ise bu ihtiyacın koşulların kapıları üzerine açılan deliklerden kapıların önündeki yalıklara akmak suretiyle yapılmakta olduğu, bu çirkin durumun hapisanenin zaten bozuk olan sıhhi durumunu iyice bozduğu ifade edilmiştir. Her binada olduğu gibi fakat özellikle hapisane gibi kalabalık barındıran bir alandaki helâların vaziyeti dikkat çekici bulunmuştur. Bazı hapisanelerde helâların koşulların ortasında olması, bazılarında akacak su bulunmaması, diğer bir kısmında da helâ borularının koşulların altından geçirilmeleri sebebiyle zaman zaman dolup sızma yapması yüzünden hemen hemen bütün hapisanelerde sürekli kötü bir kokuya sebep olduklarının

³⁸ a.g.e., s. 4-6.

gözlendiği anlatılmıştır³⁹. Bir diğer mühim mesele olarak yıkanma şartları söz konusu edilmiştir. İstanbul Hapishanesi hariç diğerlerinde temizce yıkanabilmeye müsait bir yer olmadığı, bazı hapishanelerde zabıta kuvvetleri müsait ise şehir hamamlarında ücret karşılığı yıkanma temin edildiği fakat bunun pek az bir kimse için geçerli olduğu, hapishanede su ısıtılmak ve sabun temin edebilmek imkânı bulabilenlerin ya dar ve karanlık hücrelerde veyahut da helâ aralarında yıkadıkları söylenmiş devamında ise inanılması zor bir ifade ile *bu şartlara sahip olmayıp da senelerce yıkanamayan mahkûmların yok denemeyeceği* iddia edilmiştir⁴⁰.

Ziyaret ve Görüşme: Raporda önemli görülen bir diğer başlık olarak, hapishane binalarının en çok muhtaç bulunduğu durumlardan birini oluşturan ziyaret ve görüşme mahallerinin teftiş edilen hapishanelerin hiçbirinde bulunmadığı, mahkûm ve mevkûfların kendilerini ziyarete gelenlerle hapishane kapılarında, avluların köşelerinde bazen toplu şekilde bazen de aralarında açık bir mesafe bırakılarak gerçekleştirildiği, bir kısım hapishanelerde az olan gardiyan sayısından dolayı görüşme ve ziyaretlerde yasak eşyaların içeri girmesinin önlenemediğine dikkat çekilmiştir⁴¹.

Mahkûm ve Mevkûfların Çalıştırılmaları: Hapishanelerin fizikî olarak uygun olmayan durumlarının mahkûmların çalışmalarını da imkânsız kıldığına değinilmiştir. *“Hapishane hayatının esasını teşkil eden, iktisadi olduğu kadar sıhhi ve terbiyevi maksatlar taşıyan çalışma meselesinin hapishanelerimizde tamamen denebilecek bir derecede ihmal edilmiş olduğu”* kaydedilmiştir. Görülen hapishanelerin birçoğunda mahkûm ve mevkûfların tam ve mutlak bir tembelliğe uğratıldıkları söylenmektedir. Müfettişler, birçok binada çalışacak yerler ve atölyeler bulunmadığı gibi yine bazı yerlerde 200-300 mevcuda rağmen 10-15 kişinin çalıştırıldığını gördüklerini açıklamışlardır. İstanbul Hapishanesi gibi bazı yerlerde ise çalıştırma işinin 15-20 mahkûmun elinde olduğundan bahsedilmiştir. Bu hapishanedeki *patron mahkûmların* kendilerinin aldığı çorap ve fanila makinelerinde 38 ile 55 kadar mahkûmu sekiz on saat mesai karşılığı sekiz on kuruş yevmiye ile çalıştırdıklarına değinilmiştir. Müfettişler bu şekilde, dışarıda elde edemeyecekleri kadar kazancı fakir ve kimsesiz mahkûmları istismar ederek sağlayan bu patronların hâsılatlarından hapishane idaresine ödedikleri ücretin yok denecek kadar az olmasını hayretle karşılamaktadırlar. Bahsin devamında, nizamnameye göre elde edilecek hâsılatın yarısının devlete ait olması gerekirken her yerde bunun gelişigüzel uygulandığı vurgulanmıştır. Bu durumun ortaya çıkmasına ise makinelerin bizzat mahkûmlarca temin edilmesi, mahkûmların çalışma tarzları ve hesapları

³⁹ a.g.e., s. 5-6.

⁴⁰ a.g.e., s. 12.

⁴¹ a.g.e., s. 7-8.

kontrol edebilecek memurların bulunmaması sebep gösterilmiştir. İstanbul'da mahkûmların üretim malzemelerini kendilerinin sipariş etmekte olduğu, imâl ettikleri ürünleri doğrudan doğruya hapisaneye gelen tüccar ya da bunların adamlarına sattıkları açıklanmıştır. Başka bir örnek olarak ise Adana Hapishanesi'ndeki uygulamaya dikkat çekiliyor. Burada, imâl edilen ürünlerin müdüriyet odasının camekânlarında teşhir edildiği, müdürün satıcı konumunda olup satış hesabını ayrıca tuttuğu ve yüzde on beş komisyon aldığı anlatılıyor. Her iki hapisanedeki uygulama da müfettişlerce doğru bulunmamıştır⁴².

Mahkûm ve Mevkufların Eğitimi: Hapishane binalarının son derece dar ve kalabalık durumlarının hiç olmazsa küçük yaştaki mahkûmlar için olsun düzenli bir eğitim verilmesine imkân bırakmadığı söylenmiştir. Millet Mekteplerinin ilk açıldığı zaman bir kısım hapisanelerin koşullarında mahkûmların okutulduğu fakat istenen hedeflerin asgari düzeyi geçemediği belirtilmiştir. Gördükleri hapisanelerin hiçbirinde tedrisat yapılmadığı kaydedilmektedir⁴³.

Çocuk Mahkûmlar: Bazı hapisanelerde sekiz on kişiden oluşan çocuk mahkûmların konulması için uygun bir yer bulunmaması yüzünden büyüklerle aynı koşullarda barındırıldıklarına değinilmiştir. İsim verilmeden bazı hapisanelerde görünüşte de olsa çocukların büyüklerden ayrıldığı fakat bunun istenen amacı gerçekleştirmediği çünkü bütün koşu pencerelerinin hemen yer yerde avluya bakıyor olmasının büyük ya da küçük kim teneffüse çıkarsa çıksın diğerleriyle temasını mümkün kıldığına vurgu yapılmıştır⁴⁴.

Kadın Mahkûmlar: Kadın mahkûmlara uygulanan ceza tarzlarının büsbütün farklı olduğundan bahsedilmiştir. Birçok yerde gardiyan olarak tayin edilen kadınların bu mahkûmlarla ilgilendiği açıklanmıştır. Müfettişler, kadın hapisanelerinde görülen en önemli problem olarak bunların beraberlerinde getirip cezaları boyunca yanlarında tuttıkları çocukları göstermişlerdir. Gezilen kurumların yarısına yakın bir kısmında bu durumla karşılaşıldığı, bunun çözümü olarak anneleri uzun müddetlerle mahkûm bulunan çocukların alınarak ilgili müesseselere yerleştirilmeleri gerektiği salık verilmiştir⁴⁵.

2. Hapishanelerin Islahı Hususunda Dikkate Alınması Gereken Taraflar

Hapishane Binaları: Müfettişlere göre kalabalık kitleleri uzun zaman barındırmak görevinde olan, yalnızca iskân değil aynı zamanda ıslah

⁴² a.g.e., s. 8-9.

⁴³ a.g.e., s. 12.

⁴⁴ a.g.e., s. 6-7.

⁴⁵ a.g.e., s. 7.

müessesesi olarak kullanılması lazım gelen hapisane binalarının icap eden sıhhi ve hayati ihtiyacı tatmine yarayacak tertibat ve teşkilata sahip olması birinci derecede ele alınması gerekli mevzudur. Bol güneş, bol hava ve bol su hapisanelerin birincil ihtiyacı olmakla beraber hamam, mutfak gibi tertibatın varlığı da gerekli görülmüştür. Mücrimlerin tasnifi ve çalıştırılmaları hususları gözetilerek ihtiyaçlar ölçüsünde derece derece yapılması gereken binalara, uygun atölye ve imalathanelerin de eklenmesi önerilmiştir. Ayrıca mücrimlerin sevk ve nakil masraflarından, memur ve muhafaza teşkilatından tasarruf edebilmek için muhtelif tiplerde olacak hapisanelerin mümkün olabilenlerinin bir mntıkada toplanabilmesi istenmiştir. Hapisane planlarının düzenlenmesi işinin de çok nazik olduğu, bunun alelade mimarlık işi olmadığı hatırlatılmıştır. Bütün memleketlerde hapisane müdüriyeti umumiyelerinde bu işin uzmanı olanlardan oluşan bir mimari bürosu bulunduğu, yeni yapılacak ya da tadilattan geçecek binaları bu büronun belirlediğine işaret edilmiştir⁴⁶. Mahkûm ve mevkuf sayılarının günden güne artmasının binalara olan ihtiyacı mutlaka halli lazım bir iş haline getirdiğine değinilmiştir. Zaman zaman yapılan aflara, tecillere rağmen geçen sene yirmi üç bin miktarında olan genel mevcudun bu sene on altı bini mahkûm, on bini mevkuf olmak üzere yirmi altı bini bulunduğu belirtilmiştir. Bugün için istenen özelliklerde yeni binalar yapılması hemen mümkün olmadığı takdirde mevcut binaların tamir veya tadilleri suretiyle mümkün olduğu kadar genişletilmeleri, müsait binalar bulunursa da bunların hapisaneye dönüştürülmeleri önerilmiştir⁴⁷. Ayrıca hemen her yerde adliye dairelerinin yanında bulunan hapisane binalarının tamir edilerek tevkifhane olarak kullanılması gerektiği belirtilmiştir⁴⁸.

Memurlar: Hapisanelerin ıslahı söz konusu olduğunda “*mücrimlerin en derin hüviyetlerine kadar nüfuz ederek kendilerine en müessir bir şekilde hitap edebilecek mevkide bulunan hapisane memurlarını da nazara almak lazımdır*” ifadeleri kullanılmıştır. Bir hapisane müdürünün nezdinde mücrimlere yardım edecek bir doktor, bir öğretmen, bir gardiyanın öneminin büyük olduğu, özellikle gardiyanların mücrimle olan geceli gündüzlü temasları dolayısıyla istemeyerek bile olsa pedagojik bir vazife gördükleri açıklanmıştır⁴⁹.

Mahkûm ve Mevkufların Tasnifi: Hapisane ıslahının ilk ve esaslı şartı olarak mücrimlerin tasnif edilmesi gösterilmiştir. Bugün hapisaneleri dolduranlar kesinlikle benzeşik bir kütle değildir denmiştir. Yaradılışları

⁴⁶ a.g.e., s. 30.

⁴⁷ a.g.e., s. 32.

⁴⁸ a.g.e., s. 43.

⁴⁹ a.g.e., s. 28.

itibariyle cürüm işlemeye meyilli olanlar, bunu bir meslek haline getirenlerle tesadüfî olarak ahlaki düşkünlüğü olmamasına rağmen ihtiraslarına yenilerek cürüm işleyenlerin ıslahında tatbik edilecek yolların pek tabii farklı olmasının icap ettiği söylenmiştir. Müfettişler tarafından tavsiye olunan bir değer husus ise mücrim hakkında adlî takibatın başlamasıyla beraber şahsiyet, hususî hal gibi özelliklerin incelenmeye başlanması, hatalara düşmemek için hapisane dâhilindeki hareketlerin izlenerek zaman zaman verilecek notlardan oluşan ahval-î şahsiye varakalarının hazırlanmasıdır⁵⁰.

Mahkûm ve Mevkufların Çalıştırılmaları: Rapora göre mahkûmların çalıştırılmalarındaki fayda tüm dünyaca kabul edilmiştir. Hapishane hayatını yakından bilenler çalışan ve çalışmayan mahkûmlar arasındaki farkı iyi bilirler. Çalışanlar daima her yerde daha fazla serbesttirler. Hem yaşadıkları ızdırap azalır hem de kazançlarından alacakları hisse ile devletin verdiklerine ilaveten yemek vesaire gibi ihtiyaçlarını bir şekilde temine imkân bulurlar⁵¹. Çalıştırma işi planlanırken hapishanelerin bulunduğu çevrenin ekonomik şartlarına, imalâthane ve küçük sanat erbabının vaziyetleri dikkate alınarak iyi bir şekilde düzenlenmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Çalışma koşulları düzenlenirken ilk önce bütün mahkûmların katılımını sağlamanın önemi vurgulanmıştır. Bunu sadece kanun yoluyla yapmanın yeterli olmayacağı, hapishane nizamnamesinin de bunu sağlayacak hükümleri ihtiva etmesi gerektiği belirtilmiştir. Mahkûmların büyük kısmının çalışmayı kendilerinin arzu ettiği fakat bazı mahkûmların bundan nefret ettiğinin tecrübe ile anlaşıldığı hatırlatılmış, bu mahkûmların bu tarz hareketlerine kesinlikle müsaade edilmeden, bunlara karşı en şiddetli muamelelerin tatbikinden çekinilmemesi tavsiye edilmiştir. Bunları yakınlarıyla görüşmekten men etmenin ve kendi vasıtasıyla temin edeceği gıdadan mahrum bırakmanın çok faydalı neticeler vereceği iddia edilmiştir. Bu mahkûmlara müsamaha göstermenin düzeni bozacağı söylenmiştir⁵². Çalışma koşulları düzenlenirken dikkat edilecek ikinci noktanın çok mühim ve nazik bir mesele olan çalışmanın şeklini tayin olduğu belirtilmiştir. Değişik devletlerde uygulanan başlıca biçimlerinin ihale, sipariş ve doğrudan devletçe yaptırılan üretim olduğu bilgisi verilmiştir. Bunlardan doğrudan doğruya devlet tarafından idare sistemi ıslah fikrine en fazla yardımcı olanıdır denmiştir. İhale usulünün hapishaneye yakın bir yerde fabrika bulunuyorsa faydalı olabileceği söylenmiştir. En iyi çalışan mahkûmun ahlakî olarak en iyi mahkûm olamayacağından bahisle, ihale usulünün müteşebbisin yalnızca kâr amacını ön plana alacağı ve en iyi çalışan

⁵⁰ a.g.e., s. 17-18.

⁵¹ a.g.e., s. 19-20.

⁵² a.g.e., s. 22-23.

mahkûmu ayrı muameleye tabi tutacağına dikkate alınması istenmiştir⁵³. Organizasyonda üçüncü nokta olarak hapisaneleri *büyük merkezlerin yakınında veya sanayi merkezlerinde tesis etme* gösterilmiştir. Dördüncü noktanın üretilen ürünlerin satışı olacağı açıklanarak, bunun ancak devlet tarafından temin edilebileceği çünkü hapisanelerin daha ucuz ürün elde edemediklerinin uzun tecrübelerle sabit olduğu belirtilmiştir. Bunun için devletin öncelikli olarak kendi dairelerinin ihtiyaçlarını tespit ederek bu ürünlerin üretilmesini temin edebileceği, fakat bu büyük işin tevkifhanedeki mevküflara ya da kısa süreliğine hapisanede kalan mahkûmlara yaptırılmasına pek imkân olmadığı öne sürülmüştür. Yapılacak şeyin buralardaki mücrimlere kolayca öğrenilebilecek, fazla yetenek gerektirmeyen işleri yaptırmak olduğu açıklanmıştır. Mahkûmların büyük bir kısmının da köylü oldukları düşünülürse bu gibi yerlerdeki köylülerin de diğer işlerden anlayan mahkûmların yanında basit ve sade işlerde yardımcı sıfatıyla kullanılabilmesine dikkat çekilmiştir⁵⁴.

Okutma ve İrşat: Çok etkili araçlardan biri olan okutma ve telkinin hapisanelerin ıslahında layık olduğu önemi görmediği söylenmiştir. Mahkûmlardan hiç okuma yazma bilmeyenlere bunu öğretmekle beraber imkân dâhilinde ilk tahsil derecesinde genel bilgiler de verilmesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Sonra bunlara ahlakî mahiyette ve anlayabilecekleri tarzda konferansların tertip edilmesi gerektiği, aynı mesleği öğrenenlere sanatlarına dair mevzular üzerinde bilgilerini artırmaya yardımcı olunması önerilmiştir. Bu kısmın sonunda *“elimizde kesin rakamlar olmamakla birlikte en fazla cürüm işleyenlerin cahil tabakadan oldukları muhakkaktır”* denmektedir⁵⁵.

Çocuk İslahaneleri: Çocuk mahkûmlara uygulanacak ceza tarzlarının büyüklerden farklı olacağından ıslah edilebilme ihtimallerinin de şüphesiz fazla olduğuna dikkat çekilmiştir. En başta çocuk mahkûmların diğerlerinden ayrılması, diğerleri gibi tekdüze hapisane elbiseleri giydirilmemesine ek olarak bunlara bakan gardiyanların da sivil elbise giymeleri uygun görülmüştür. Çocuk ıslahanelerinde mektep ve imalathane olmak üzere iki kısım olması gerektiği, çocuklara ilk tahsil yaptırılarak, ameli hayat dersleri verilmesi önerilmiştir. İmalâthanelerinde ise kendilerine bir meslek ve sanat öğretilmesinin önemi vurgulanmıştır. Sigara içmelerine asla müsaade edilmemesi, müessese haricinde çalıştırılmaları engellenmesi, yemek vermeme uygulamasının bir ceza unsuru olarak kullanılmaması istenmiştir.

⁵³ a.g.e., s. 23-25.

⁵⁴ a.g.e., s. 25-26.

⁵⁵ a.g.e., s. 27-28.

Özetle bu binalarda büyük bir dikkat ve özenle hareket edilmesi lazım geldiği hatırlatılmıştır⁵⁶.

3. Tetkik Edilen Hapishaneler

İstanbul⁵⁷: Bizans rahiplerinin şarap mahzeni olarak kullandıkları rivayet edilen binanın, eski ve ilave kısımlarıyla hapishane olarak kullanıldığı belirtilmiştir. 55 bin metrekare alan üzerine farklı tarihlerde gelişigüzel, mimarî hassasiyetler gözetilmeden yapılan binaların hiçbirisinin bugün hapishane olarak kullanılmaya müsait olmadığı açıklanmaktadır. İç içe olan koşulların bazılarında ufak ve penceresiz hücreler yapıldığından “*buralara güneş hiç uğramamıştır*” denmektedir. Binanın sağlıklı ortamına mevcudun fazlalığı da eklenince şehirde mevcut büyük binalardan birinin acilen hapishaneye çevrilmesi gerekli görülmüştür. Bunun için Halıcı oğlundaki bina uygun bulunmuştur. Hapishanede çalışma tarzları düzenlenmemiş 280 kişinin muhtelif işlerde çalıştırılmakta olduğu, mevcut düzenin beş on kişinin *temin-i menfaatinden* başka bir şeye yaramadığı ileri sürülmüştür⁵⁸.

Sinop⁵⁹: Hapishanenin kale duvarlarıyla sınırlı, geniş bir alana sahip, önlerinde ayrı ayrı bahçeleri ve teneffüs alanları olan, toplamda 1600 metrekarelik üç büyük binadan ibaret olduğundan bahsedilmiştir. Bu binaların halen metruk bulunan alt kısımlarının ıslah edilmesi halinde tavanları çok yüksek olduğundan (mahkûmların da gün boyu çalıştırılıp yalnızca geceleri koşullarında kalacaklarına göre) şimdiki mahkûm sayısı kadar daha insan barındırılabilceği öne sürülmüştür. Her binanın önündeki geniş sahaya mahkûm ve mevkûfların çalışabileceği birer imalâthane yapılabileceği açıklanmıştır. Hapishanenin bugün en mühim ihtiyacı su şebekesi olduğu, bunun da ufak bir masraf ile çevre yerlerden

⁵⁶ a.g.e., s. 30-31.

⁵⁷ a.g.e., s. 38.

⁵⁸ Mevcut durum konusunda fikir vermesi açısından bkz; İstanbul Umumî Hapishane Grafiği, **Cumhuriyet**, 11 Mart 1933, s. 4'te İstanbul Umumî Hapishanesi Başhekimî İbrahim Zati Bey'in hazırladığı grafiğe göre hapishaneye giren sayıları 1929'da **1350**, 1930'da **2006**, 1931'de **3210**, 1932'de **3342** kişidir. 1932'de girenlerin 1949'u Müslüman erkek, 512'si Müslüman kadın, 385'i gayrimüslim erkek, 496'sı gayrimüslim kadındır. 529 kişi 45 yaşından yukarı, 527 kişi 15 ila 20 yaş arasındadır. 1933 senesine 710 mahpus devredildiği açıklanmıştır. Yine hapishane imalathanesinde 214 çorapçı, 13 marangoz, 22 kunduracı ve terlikçi, 10 demirci, 9 terzi bulunduğu, matbaada 24, muhtelif sanatlarda da 46 kişinin çalıştığı anlatılmaktadır. İbrahim Zati Bey'in girişimiyle açılan okulda ise 48 kişinin bu yıl şahadetname aldığı, 24 kişinin ise okula halen devam ettiği belirtiliyor. Hapishane hastanesinin çok mükemmel olduğu, 1932 senesi içinde tedavi edilen 640 kişiden 480'inin iyileşirken yedisinin ise öldüğü kaydediliyor.

⁵⁹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 33-34.

sağlanabileceği belirtilmiştir. Revirin derli toplu olmadığı, hastaların yatmalarına müsait bulunmadığına dikkat çekilmiştir. Çocukların bulunduğu kısmın ise çok dar olduğuna değinilmiştir. Yapılan keşifte binanın bütün bir tamirat ve tadilatının 11 000 lirayı bulacağı varsayılmıştır. Marangozluk işleri revaçta olduğundan mahkûmların bu alanda çalıştırılmaları uygun görülmüştür. Hapishane büyütülüp daha fazla mahkûm ve mevkuf gelse bile, 26 kişilik geniş memurün kadrosu bu haliyle yeterli görülmektedir. Hapishane civarında beş sene evvel tevkifhane olarak düşünülerek yapımına başlanmış fakat dava konusu olmuş bir binanın olduğu, bu bina tamamlandığı takdirde çocuk ıslahhanesi olarak kullanılıp civar hapishanelerden getirilecek çocukların buraya yerleştirilmesi tavsiyesinde bulunulmuştur⁶⁰.

Samsun: Rapora göre hapishane, hükümet dairesi civarında tek bir avlunun etrafına yapılmış tek katlı taş bir binadan oluşmaktadır. Dikdörtgen şeklinde olan binanın yalnız yola bakan kısmı iki kat olarak yapıldığı ve üst kat atölye olarak kullanılmakta iken Vali Kâzım (İnanç) Paşa tarafından jandarma kumandanlığına tahsis edildiği, buranın tekrar jandarmadan alınıp atölye haline getirilmesi gerektiği açıklanmıştır. İzdihamın fazla derecede olduğu bu hapishanede müsait hiçbir yer olmadığından bir tek mahkûmun bile çalıştırılmadığına dikkat çekilmektedir. Hapishane dâhilinde mahkûm bulunan 185 kişiden ağır cezalı 100-150'sinin Sinop'a naklî zarurî görülmektedir. Revirin olmadığı hapishanede, ağır hastaların da memleket hastanelerine gönderildiği, diğerlerinin koşullarında tedavi olunduğu açıklanmıştır. Jandarmadan alınacak kısmın bir tarafının revir yapılmasının lazım geldiği düşünülmüştür. Bina sağlam olduğu ve elektrikle aydınlatıldığı değinilmiştir. Su şebekesi mevcut olduğu ayrıca açıklanmıştır. Marangozluk ve kunduracılık gibi işler yaptırılabilmesine değinilmektedir. Şehirde hapishane olarak kullanılacak uygun bir binanın bulunmadığının anlaşılması söylenmiştir⁶¹.

⁶⁰ Hapishane ile ilgili müfettişlerin incelemesi sonrası basında çıkan bazı haberler için bakınız; Sinop Hapishanesi Büyük Bir Fabrikaya Benziyor, **Akşam**, 26 Kânun-ı sâni 1932, s. 6'da eskiden çok berbat olan bu yerin son zamanlarda ıslah edildiği, barındırdığı birçok atölyeler içinde oymacılık ve marangozluğun önemli bir yer tuttuğu, ileride yapılacak önemli atölyeler için tadilat ve ilaveler yapılmasına lüzum görüldüğünü, hapishane komisyonu reisi Sinop Müdde-i Umumisi Halil Hamdi ile hapishane müdürü Cevdet Beylerin bu yönde gayret sarf ettikleri anlatılarak hapishanenin üretim faaliyeti övülmektedir; Sinobun Eski Hapishanesi Çok Islah ve Tanzim Edildi, **Akşam**, 9 Mart 1934, s. 6'da eskiden bir işkencehane hissini veren binanın bugün bir ıslahhane halinde olup, buradan çıkanların birçoğunun okuma-yazma ve en az bir sanat bilen kişiler oldukları vurgulanmaktadır.

⁶¹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 34.

Ordu: Müfettişlerin açıklamasına göre en fena hapishanelerden birisi de burasıdır. Hapishane ve tevkifhane olarak tasarlanmış bulunan kilise binasına girildiğinde, müfettişler kendilerini büyük çarşının bedestan-ı atik (eski/kapalı çarşı) kısmında zannetmişlerdir. Çünkü içeride mahkûmların bir bölümünün yataklarını, mermer zemin üzerine gelişigüzel yığdıkları sandıkların üzerine serdiklerini, diğer bir kısım mahkûmun ise yerden beş-altı metre kadar yukarıda duvarların arasına uzattıkları tahtaların üzerinde yattıklarını gözlemlemişlerdir. Rapora göre ayrı bir merdiven ile çıkılan üst kısımdaki iki oda da çocuklara tahsis edilmiştir. Hapishane dâhilinde su bulunmadığından jandarmaların nezareti altında mahkûmlara dışarıdan su taşınmaktadır. Binanın muhtelif koşullara ayrılarak ıslahı ve su temini için 4 400 liralık bir tutarın gerektiği ifade edilmiştir. Fakat bu yapılsa bile yine de mahkûmların çalışması için uygun bir yer bulunmayacağı eklenmiştir. Hapishanenin hemen yanında tamamlanmamış bir mektep binası bulunduğu, keşfinin yaptırıldığı, 5 500 liralık bir tutarla bu binanın tamamlanarak doğrudan doğruya imalathane olarak kullanılabilmesi ya da mahkûm ve mevkûfları ayırarak elde kalan müsait yerlerde çalışmalarının temin edilebileceği vurgulanmıştır. Son olarak Ordu'da da hapishaneye çevrilebilecek müsait bir bina olmadığından bahsedilmiştir⁶².

İzmir⁶³: Hükümet dairesinin yakınında, şehrin en işlek noktasında, Cezayirli Hanı adıyla bilinen altı üstlü diğerlerinden ayrı koşullarla, arka tarafında mahkûm ve mevkûf koşullarını içeren bir bina olduğu ifade edilmiştir. Önceden han olarak kullanılan binanın, alt kat koşullarının rutubetli, koşulların sonundaki helâların vaziyeti itibariyle de kötü bir halde olduğuna değinilmiştir. Revir olarak kullanılan koğuştaki sekiz on yatağın ihtiyacı karşılamaktan uzak olduğu, bunun altındaki dar ve basık bodrum katının da yine mahkûmlara tahsis edildiği açıklanmıştır. Binanın genel durumu itibariyle hapishane olarak kullanılmaya elverişli olmadığı söylenmiştir. 184 mevkûfun hiçbirinin bir işle uğraşmadığı, 724 mahkûmun 30-40 kadarının fanila, çorap örme, yatak yorgan çarşafı dokuma, saat tamirciliği gibi küçük işlerle meşgul olduğu açıklanmıştır. Burada doğramacılık, marangozluk gibi esas işlerden eser görülmediği, hapishane binasının vaziyetinin bu gibi daha serbest ve müsait yerlere ihtiyaç gösteren bu işlerin yapılabilmesine imkân tanımadığına değinilmiştir. Kutu imalâtı gibi basit ve sade bir işin (şehirden 9 000 den fazla insanın bu işle uğraştığının anlaşıldığı bilgisi veriliyor) hem en revaçta olan mesleklerden birisi olduğu hem de İzmir'de ciddi istifadeler temin edebileceğinde acilen ele alınmasının lüzumu üzerinde durulmuştur. Müfettişler resmi makamlarla yaptıkları

⁶² a.g.e., s. 34-35.

⁶³ a.g.e., s. 38-40.

temaslar neticesinde hapishaneye çevrilebilecek bir bina bulunmadığını öğrendiklerini açıklamışlardır. Fakat inşaatı devam eden iki binadan –biri muallim mektebi diğeri tımarhane- geniş alanı, havadar bir mevkisi ve tamamlanmak üzere olan muallim mektebi binasının maarif idaresinden alınarak hapishane olarak kullanılması istenmiştir⁶⁴. Bunun için gereken 100 000 lira kadar paranın hapishanede atıl durumda bulunan bu kalabalık mahkûm grubu için harcanmasının zarurî olduğu belirtilmiştir⁶⁵.

Giresun: Vaziyeti çok fena olan hapishanelerden biri olarak tanımlanmıştır. Yüksekliği iki buçuk metreyi bulmayan çok dar odaların bölmelerle iki kısma ayrıldığı, bir kısım odalarda da mahkûmlara yer bulunamadığından ipler veya tenke çemberlerle yatakların tavanlara bağlandığı açıklanmıştır. Buranın hapishane olarak kullanılması katiyen doğru bulunmamaktadır. Şehrin münasip bir mahallesinde ve deniz üzerinde bulunan kilise binasının hapishane yapılması uygun görülmektedir. Binanın bulunduğu saha yüksek bir duvarla çevrilirse dışarıyla olan ilgisinin kesileceği öngörülmüştür. Yalnız binaya bir kat ilavesinin icap ettiği düşünülmektedir. Binanın çok sağlam, tertibatın da müsait görüldüğü, bahçesinde biraz tamiratla atölye olarak kullanılabilir geniş bir yerinin de olduğuna değinilmiştir. Yine arka tarafta imalâthane yapılabilecek yerlerin mevcut bulunduğu eklenmiştir. Bu tadilatın yapılabilmesi, en yakından su getirilebilmesi için 12 000 liraya ihtiyaç olduğu hesaplanmıştır. Bunların

⁶⁴ Bu öneriyle doğrudan bağlantılı olduğuna dair kesin bir yorumda bulunamamakla birlikte bu yönde bir çalışmanın Müdde-î Umumîlik tarafından başlatıldığına yönelik bir haber için bakınız; İzmir Hapishanesi Dolu, **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1932, s. 2.

⁶⁵ Müfettişlerin incelemesinden önce ve sonra basına yansıyan bazı hapishane haberleri için bakınız; Hapishane mi, Silâhane mi?, **Cumhuriyet**, 20 Mart 1930, s. 3'te İzmir hapishanesinde ikinci olarak yapılan ararna veya tarama sonucunda 15 bıçak ve 7 tabanca bulunduğu, bu kadar silâhın, dört tarafından korunan bu hapishaneye nasıl ve nereden girdiği hayretle ifade ediliyor; İzmir'de Hapishanesi, **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1931, s. 3'de mevcut hapishane binasının yerine Mısırlı caddesinde yeni bir bina inşa edileceğinden bahsediliyor; İzmir'de Asrî Hapishane, **Cumhuriyet**, 11 Teşrin-i sâni 1932, s. 6'da hapishanenin satılarak elde edilecek para ile Amerika'daki gibi asri bir hapishane yapılmasına karar verildiği belirtiliyor; İzmir Hapishanesi Doldu, **Cumhuriyet**, 15 Ağustos 1935, s. 6'da 600 kişilik hapishane mevcudunun 925'i geçtiği bu yüzden bir kısmının başka şehirlere naklinin düşünüldüğü söyleniyor; 1020 Mahkûm, **Akşam**, 2 Kânun-ı sâni 1932, s. 5'de Ödemiş Hapishanesi'nden getirilen 60 mahkûmla birlikte en kalabalık hapishanelerden biri olan İzmir Hapishanesi'nin şimdiye dek hiç görülmemiş bir mevcuda ulaştığı söyleniyor. Daha geç bir tarihe ait olsa da dikkat çekici bir rapor içi bakınız; İzmir Hapishanesi Hakkında Bir Rapor, **Aylık Felsefe Ahlâk ve İctimaiyat İş Mecmuası**, Cilt: 19, No: 10, Sayı: 146, 1 Ekim 1953, s. 2-5. Bu yazıda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, muharrir olarak 1951 Eylül'ünde ziyaret ettiği İzmir Hapishanesi için 300 mahkûm, 341 mevküftan oluşan bir mevcuda sahip olduğunu, Uşaklı Mustafa isyanı sonrası Cezayirli hanından taşındığını, modern ihtiyaçlara cevap vermediğini fakat hapishanenin iş atölyelerini beğendiğini ifade ediyor.

yapılması halinde binanın havadar ve iyi bir hapishane haline gelebileceği öne sürülmüştür. Bundan başka hapishane olarak kullanılacak daha müsait bir binanın şehirde bulunmadığı yazılmıştır⁶⁶.

Rize: Hapishanenin hükümet dairesinin yanında tek bir avlunun etrafına yapılmış, fazla izdiham görülmeyen iki katlı bir bina olduğu açıklanmaktadır. Mahkûmların çalışabilmeleri için hiçbir yerin olmadığı, mahkûmlardan bir kısmının hükümet dairesinin bodrum katında çalışmakta iken vuku bulan bir firar hadisesi yüzünden burada çalışmaktan da men edildikleri anlatılmıştır. Hâlbuki burada yapılan hasır takımlar memleketin her tarafında revaçta olduğu beş altı parçalık bir takımın 60-70 liraya satılabildiğine dikkat çekilmektedir. Mevcudu oluşturan 135 kişinin 81'inin mevkuf 54'ünün mahkûm olduğu bilgisi verilmiştir. Şehrin valisi, başmühendisi, belediye reisi olmak üzere önde gelen zevatla görüşüldüğü, şehirde müsait bir bina bulunmadığı fakat hapishaneye bir kat ilavesiyle imalâthane tesisi ve şehrin uygun bir yerine mahalli yardımlarla yeni bir hapishane binasının yapılabileceğinin kendilerine söylendiği belirtilmiştir⁶⁷.

Trabzon⁶⁸: Yeni yapılan hükümet dairesinin yanında biri ufak diğeri genişçe iki avluya sahip olan iki katlı taş bir bina olduğu açıklanmıştır. Binadaki izdihamın fazla bir derecede olduğu belirtilmiştir. Bir tek mahkûmun bile çalışabilmesine uygun bir yer olmadığından izdihamı azaltmak ve mahkûmların çalıştırılabilmesini sağlamak için binanın arka tarafındaki arsaların istimlak edilmesi gerekli görülmüştür. Hapishane girişinde mevkuların konulduğu yer özellikle çok fena bulunmuştur. Dar, basık ve hiçbir penceresi olmayan bu koğuşun bir de bölmelerle ayrıldığı açıklanarak buradaki mevkuların cidden muzdarip bir vaziyette olduklarına dikkat çekilmiştir. Şehirde başkaca müsait bir bina bulunmadığından bu hapishanenin bir an evvel tamiri ve icap eden yerlere yeniden pencereler açılmasının gerekli olduğuna değinilmiştir⁶⁹.

⁶⁶ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 35-36.

⁶⁷ a.g.e., s. 36.

⁶⁸ a.g.e., s. 36-37.

⁶⁹ Müfettişlerin ziyaretini izleyen aylarda çıkan bir haberde 260 mahkûm, 69 mevkuf bulunan hapishanenin elektrikle aydınlatıldığı, hapishanedekilere yeni harflerle dersler verilip konferanslar düzenlendiği anlatılmaktadır, Trabzon Hapishanesi, **Akşam**, 24 Kânun-ı sâni 1932, s. 2; Daha ileri bir tarih için 3. Umumî Müfettiş Tahsin Uzer'in Trabzon Hapishanesi'ne dair gözlemleri çarpıcıdır. Adliye Vekâleti'ne sunduğu mektubun bir örneğini başbakan İnönü'ye gönderen Umumî Müfettiş, 23 Mart 1936 tarihini taşıyan raporunda mahpusların halini çok acı ve ızdıraplı bulduğunu, bir yılda tamamlanıp parası üç senede ödenecek (150.000) sıhhi ve fenni bir bina yapılmasını uygun bulduğunu belirtiyor ve "başka vilayetlerin hapishane hallerini bilmiyorsam da Trabzon'da

Zonguldak: Görülen hapishanelerin en fenası olarak tanımlanmıştır. Raporla anlatıldığına göre, adliye dairesinin alt kısmı ikiye ayrılarak bir kısmı jandarmaya tahsis edilmiş diğer bölümü de hapishane ve tevkifhane olarak ayrılmıştır. 50-60⁷⁰ kişi için bile dar olan bu kısma 164 kişinin konduğu söylenmektedir. Bu durumun doğal olarak çalışma işini hatıra bile getirmediğine gönderme yapılmaktadır. Mahkûm ve mevkûfların teneffüs edebileceği bir yerin olmadığı, bu iş için müdüriyet odasının yanında etrafı açık, tel örgüyle çevrilmiş dar bir arsanın müsait zamanlarda kullanılmakta olduğu anlatılmıştır. Hapishanenin dâhilî tertibatının da fena bir halde bulunduğu, helâların önündeki bir metre genişliğinde ve beş metre uzunluğundaki yerde dahi beş mahkûmun yatmakta olduğunun görüldüğüne temas edilmektedir. Hâlbuki burasının helâlara girip çıkanların kunduralarıyla sürekli ıslattıkları bir yer olduğuna değinilmiştir. Adliye dairesinin, inşaatı bitmekte olan hükümet konağına taşınması durumunda bu binanın jandarmaya tahsisinin düşünüldüğü, oysa bu binanın altlı üstlü hapishane olarak kullanılmasının zarurî olduğuna işaret edilmiştir. Zonguldak hapishanesi ile yakından ilgilenilerek inşaatın herhangi bir sebeple uzaması halinde bir kısım mahkûmun hemen Sinop Hapishanesi'ne nakli gerekli görülmüştür⁷¹.

Bolu: Hükümet dairesinin yanında, tek bir avlunun etrafına yapılmış tek katlı bir bina olduğu açıklanmıştır. Diğer hapishaneler kadar kalabalık olmadığı belirtilmiştir. Hapishanenin dış avlusunda tesis edilmiş olan imalathanede 15 kadar mahkûmun marangozluk işinde çalıştırıldığı, bunların yaptıkları eşyaların gerçekten güzel olduğuna değinilmiştir. Resmi dairelerin siparişinin fazla olduğu, ildeki özel idarenin hapishaneye yardım ederek malzeme alabilmeleri için 500 lira vermiş olduğunun öğrenildiğine temas edilmiştir. Hapishane idaresinin yapılan ürünlere gösterilen rağbetten dolayı bir iki atölye daha açma gayretinde olduğu, bunun için hapishanenin müsait arazisi bulunduğu belirtilmektedir. Fakat alım satım işlerinin burada hapishane müdürünün elinde olması yadırgayıcı bir dille açıklanmıştır. Şehirde daha müsait bir bina bulunmadığından bir müddet daha bu şekliyle kullanılması gerekli görülmüştür⁷².

Adana⁷³: Müfettişler tarafından ne ıslahı ne de hapishane olarak kullanılması mümkün olmayan bir bina olarak vasıflandırılmıştır. Diğerine

gördüğüm hapishane öldürücü bir vaziyettedir” demektedir. Bakınız; **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.10/70.463.15.

⁷⁰ Raporun dördüncü sayfasında bu hapishanenin kapasitesi 60-70 kişi olarak verilmiştir.

⁷¹ **Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor**, s. 37.

⁷² **a.g.e.**, s. 37-38.

⁷³ **a.g.e.**, s. 40-41.

göre daha büyükçe yapılmış bir avlunun etrafına kısmen bir kısmen iki katlı koğuşlarla yine bu kısımdan geçilen başka ufak bir avlunun ortasına inşa edilmiş iki katlı bir binadan ibaret olduğu açıklanmıştır. Zemin kat koğuşlarının hiç güneş almaması ve yüzde doksan oranında nemli olması dolayısıyla iskâna elverişli olmadığına işaret edilmiştir. Bu hapishanede de izdiham fazla bir derecede görülmektedir⁷⁴. Müdüriyet dairesinin altındaki odalarda dört beş kişinin marangozluk, 25-30 kadar mahkûmun da kundura, terlik ve çorapçılık işleriyle uğraştıklarının görüldüğü anlatılmıştır. Binanın cephesinin yola ve hükümet dairesinin önündeki bahçeye bakması, arka tarafının ise yol olması gibi nedenlere binaya bir kat daha ilavenin de yapılamaması eklenince tadilinin mümkün olmayacağı sonucuna varılmıştır. Son olarak şehirde müsait başka bir bina da mevcut olmadığından, müsait bir bina tedarikine kadar burası için yapılacak bir şey görülemediği açıklanmıştır⁷⁵.

Konya: Hükümet dairesine yakın bir yerde tek bir avlunun etrafına yapılmış bir katlı bir bina ile arka tarafındaki genişçe avlunun içine inşa edilmiş kısmen bir kısmen de iki katlı iki binadan ibaret olduğu belirtilmiştir. Üstü müdüriyet dairesi olarak kullanılan, alt tarafı ise mahkûmlara tahsis edilmiş ayrı bir kısım daha olduğu bilgisi verilmektedir. Bu hapishanenin mevkufin koğuşlarındaki izdiham fevkalade bir derecede görülmüştür. 164 mevkufa karşılık 513 mahkûm vardır. Müdüriyet ve memurin kısımlarının hapishanenin girişine yapılan küçük kısma nakilleri olursa, 40-50 kişilik

⁷⁴ Hapishanenin mevcudu raporun 4. sayfasında 549 olarak belirtilmişken burada 487 kişi olarak gösterilmiştir.

⁷⁵ İncelemenin yapıldığı dönem ve sonrasında basına yansıyan bazı haberlerden bakınız; Adana Hapishanesi İslahhane Halini Aldı, **Akşam**, 6 Kânun-ı evvel 1931, s. 8'de bu hapishanenin diğer şehirlerdekinin en iyisi olduğu söyleniyor. Bütün mahkûmların sabahtan akşama kadar çalıştığı, tam bir asayiş içinde duran 593 mahkûmun şimdiye dek hiç kavga etmediği belirtiliyor. 17'si çorap, 13'ü kundura, 11'i ise marangozhanede (raporda 4-5 kişi olarak gösteriliyor) olan sanatkârların yanlarındaki diğer mahkûmlara iş öğrettikleri söyleniyor. Büyük faaliyet gösteren imalâthane ürünlerinin halk tarafından büyük rağbet gördüğü, ürünlerin müdür odasında teşhir edildiği açıklanıyor. Okuma faaliyetinin de fazla olduğu, 108 mahkûmun kurslara devam ettiği belirtiliyor. Hapishane binasının dar ve küçük olduğu, bunun için zahmet çekildiği, imalâthanelerin de bu yüzden küçük olduğuna değiniliyor; Adana Hapishanesinin Hali, **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1932, s. 6'da mevcudu 400 olduğu halde 842 kişinin kaldığı hapishane için mahallî gazetelerin hapishanenin halinin çok feci olduğunu yazarak vekâletin dikkatini buraya çekmeye çalıştıklarına değinilmektedir; Adana Hapishanesi Tevsi Edilecek, **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1932, s. 6'da mahkûmların fazlalığı sebebiyle yeni bir daire yapılması için lazım gelen tahsisatın verildiği açıklanıyor; Adana Hapishanesi, **Akşam**, 27 Kânun-ı evvel 1934, s. 6'da tam bir ıslahhane olan binanın imalâthanelere ve mükemmel bir revire sahip çok temiz bir bina olduğundan bahsediliyor ve yıllardan beri burası için emek sarf eden müdür Hilmi Bey takdir ve tebrik ediliyor.

daha yer açılacağından bahsedilmiştir. Burada da müsait bir yer olmadığı için mahkûm ve mevkulardan hiç kimsenin çalışmamakta olduğu gözlemlenmiştir. Fazla bir genişliği olmayan, mahkûm ve mevkulardan teneffüsü için tahsis edilmiş avluda imalâthane ve atölye inşası mümkün olamayacağından binanın arka kısmındaki arsalardan istimplâkat yapılarak söz konusu çalışma alanlarının oluşturulması önerilmiştir⁷⁶.

Kastamonu: Hükümet Konağı'nın bitişiğinde yani çok işlek ve kalabalık bir noktada bulunan binanın izdiham derecesi son haddini bulmuş hapishanelerin en başında geldiği vurgulanmaktadır. Binanın keşfinin yaptırıldığı, bazı tertibatla 150 kişi kapasiteli bir kat ilave edilebileceğinin anlaşıldığı açıklanmıştır. Bunun için 6 000 lira kadar para gerektiği eklenmiştir. İmalâthane ya da dersane olarak kullanılabilir 25-30 kişilik tek koğuşun bulunduğu binada hamam ve revir olmadığı belirtilmiştir. Çocuk mahkûmların büyüklerden koğuş ve teneffüs alanları olarak ayrılmış olduğu açıklanmıştır. Binanın hapishane yerine tevkifhane olarak kullanılması daha uygun görülmüştür. Hapishaneye ilaveler yapıp genişletmektense muntaka hapishaneleri tesisine kadar sadece mevkulardan bırakılıp çoğu ağır cezalı 270 mahkûmun Sinop Hapishanesi'ne nakledilmesi önerilmektedir. Binanın içinin ufak tefek tadillerle bir dereceye kadar ıslah edilebileceği söylenmektedir. Örnek olarak 136 kişinin kaldığı bir koğuşun ortasında bulunan ve kötü koku yayan helânın kaldırılmasının şart olduğundan bahsedilmektedir. Gerek cadde gerekse de Hükümet Konağı'na bakan pencerelerin mahkûm ve mevkulardan gelen geçenlerle konuşmalarına yahut içeriye bazı eşyaların alınmasını engellemek için kerpiçle sıvanmış olduğu, bu durumun güzel bir tarzda yapılmış binanın hem haricî manzarasını çirkinleştirdiği hem de güneş almasını engellediği açıklanmaktadır. Bir kısım döşemelerle tavanların tamiri, binanın çinkodan borularının yapılması, alt kattaki metruk koğuş döşemelerinin atölye haline gelebilmesi için zeminin betonla kaplanması gibi masrafların 900 liraya yapılabileceği belirtilmiştir. Bunların yapılması halinde binanın güzel bir tevkifhane olabileceği açıklanmıştır. Yapılan incelemelerde şehir içinde hapishane olarak kullanılabilir bina bulunmadığının anlaşıldığı bilgisi de verilmiştir⁷⁷.

4. Raporda Varılan Sonuçlar

Bütün bu izlenim, görüş ve tavsiyeler raporun sonucu olarak nitelendirilebilecek son kısımda bazı düşüncelerle tamamlanmaktadır. Müfettişler yolculuk esnasında uğradıkları İnebolu, Taşköprü ve Devrek gibi mevcutları 20-30 kişiyi geçmeyen ancak talî öneme sahip hapishane

⁷⁶ Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, s. 41.

⁷⁷ a.g.e., s. 32-33.

binalarını ayrıca anlatmaya gerek görmediklerini, çünkü buraların da diğerleri gibi uygunsuz yerler olduklarını ifade etmişlerdir.

Müfettişlere göre incelenen hapisanelerin istisnasız hepsinin belli başlı iki temel sorunu mahkûm/mevkuf sayılarının fazlalığı ve çalışmalarına imkân bulunmamasıdır. Bu iki noktanın düzeltilmesi için lazım gelen tamirat ve tadilatın bu kez inceleyemedikleri fakat farklı zamanlarda gördükleri hapisanelerden hiç de farklı olmadığına temas etmektedirler.

Tüm hapisaneler için sarf edilecek paranın asgari bir milyon lira olduğunu, bu para toplu olarak bulunsa bile yine de yeterli olmayacağına, sadece durumu bir nebze düzeltereğine inanmaktadırlar. Yine de günün anlayış ve prensiplerine uygun yeni hapisaneler inşasının –büyük ve donanımlı bir hapisane için yeterli gelmeseydi- gerekli ve lazım olduğunu izah etmişler, bu paranın atılacak adımların başlangıcı olabileceğine fakat birkaç sene boyunca kaynak aktarılmazsa bunun da faydasız olacağına dikkat çekmişlerdir⁷⁸.

Yine müfettişlere göre hapisaneler bu halde bırakıldıkça en ileri ülkelerin kanunlarını almak için gösterilen çabalarla, mahkemelerin ıslahı hatta hâkimlerin ilmen ve ahlaken yükselmesi yolunda harcanan özenin bir önemi olmayacaktır. Hapisanelerimizin bugünkü vaziyetinin adaleti değil adaletsizliği ortaya çıkardığını, hapisanelere layık olduğu mevkiî vermek için lazım gelen fedakârlıkların çok görülmeyip aksine çok doğal ve zorunlu telakki edilmesini istemektedirler⁷⁹.

Müfettişlere göre, raporda bahsedilen bütün sorunların çözümüne yönelik temel kaynağın bütçeden ayrılan paya bağlı olduğu kuşkusuzdur. Bunu göz ardı etmemekle beraber “devletin en mühim işlerinden biri olduğunu” söyledikleri hapisaneler için yeni bir verginin kabulü, tahsil edilecek para cezalarının bu işe tahsisi ya da devletin mahkûmların çalışmasından alacağı yüzde elli hisse ile kaynak yaratabileceğini savunmaktadırlar⁸⁰.

Müfettişlerin tabiriyle *çok insaflı bir yorum* olarak, bütçenin bu dar vaziyeti karşısında bile hapisanelere ayrılan para çok azdır. Düşüncelerini desteklemek amacıyla ağır vergilerin toplandığı İtalya’da 45 000 mahkûm ve mevkuf için hapisaneler bütçesine 20 milyon lira ayrıldığı, bu paranın İtalya Adliye Vekâleti bütçesinin üçte biri olduğu örnek verilmiştir. Türkiye’de ise 26 000 mahkûm ve mevkufun ıslahı için çalışan hapisaneler idaresinin bütçesinin 1931 yılı için 755 300 liradan ibaret olduğu, Adliye Vekâleti’nin bütçesinin ise 7 377 833 liradan oluştuğu hatırlatılmıştır. Bu paranın 593 300 lirasının *bir çorba bile temin etmeyen kuru ekmek parası* olduğu, memurun maaş ve ücretlerinin ise yalnızca 70 000 liradan ibaret olduğuna temas edilmiştir. Hapisane ıslahında

⁷⁸ a.g.e., s. 41-42.

⁷⁹ a.g.e., s. 44.

⁸⁰ a.g.e., s. 43.

bina kadar önemli bir diğer noktanın memurların durumu olduğuna dikkat çekilerek rapor sonlandırılmıştır.⁸¹

IV- Sonuç

Müfettişlerin inceleme gezileri sonrası kaleme aldıkları bu metnin, Adliye Vekâleti'nin hapisaneler meselesinde karşı karşıya kaldığı zorluklara ışık tuttuğu açıktır. Raporda ileri sürülen temel görüşleri aynı yıllardaki birtakım uygulamalara dair bilgilerle de destekleyerek açıklamak sonuç için uygun olacaktır. Müfettişlerin bütün ıslahatın temeli olarak gördükleri konular içinde kaynak meselesi ile buna bağlı olarak bina sorunu ve mahkûmların çalıştırılmaları öne çıkmaktadır. Üzerinde önemle durulan bütçe olanakları konusunda -fikir vermesi açısından- 1923 ile 1931 yılları arasındaki rakamlar incelendiğinde müfettişlerin raporda sundukları görüşler daha bir önem kazanmaktadır.⁸²

YÜZDE (%)	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929 ⁸³	1930	1931
Hapishaneler Masraflarının Vekâlet Bütçesine Oranı	32.03	24.94	20.87	20.59	18.06	19.97	12.46	11.05	10.23
İnşaat ve Tamirat Tahsisatının Hapishaneler Masrafına Oranı	3.83	3.37	1.45 ⁸⁴	38.29 ⁸⁵	9.14	9.14	?	5.76	7.94

⁸¹ a.g.e., s. 43-44.

⁸² İstatistiğin derlendiği kaynaklar için bakınız; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 7, Altıncı İçtima, Dâhiliye Vekâleti Bütçesi, s. 5-6; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 13, Kırk Üçüncü İçtima, s. 177-178; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi 4, Cilt 31, Ellinci İçtima, s. 58-66; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 1, Cilt 3, Altmış İkinci İnikat, s. 75-76; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 3, İçtima Senesi 3, Cilt 19, Elli Dokuzuncu İnikat, Adliye Vekâleti Bütçesi, s. 95-96; **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 4, Fevkalade İçtima, Cilt 3, Yirmi Yedinci İnikat, s. 93-94.

⁸³ Hapishanelerin idaresi 1929'da Dâhiliye Vekâleti'nden Adliye Vekâleti'ne geçtiğinden tablodaki son üç yılda incelenen vekâlet bütçeleri değişmiştir.

⁸⁴ 23 Nisan 1341 tarihli Resmi Ceride'de yayımlanan Muvazene-i Umumiye Bütçesi'nde *Hapishaneler Masarif-i Tamiriyesi* kalemine hiçbir tutar ayrılmamıştır. Hesaplama, 1341 bütçesine ek kanunda hapisaneler tamiri için ayrılan 15.000 liralık ödenek göz önünde tutularak yapılmıştır. Bu kanunda ayrıca hapisaneler için *Tahsisat-ı Fevkalade-i Şehriye* adı altında 375.210 liralık ödenek ayrılmıştır. Fakat bunun ne kadarının tamirat veya inşaat için kullanıldığı belli değildir. Bkz. **Resmî Ceride**, 8 Mart 1926, Sayı: 316.

⁸⁵ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima Senesi 4, Cilt 31, Ellinci İçtima, s. 60'da Dâhiliye Vekili Cemil (Uybadın) Bey 1926 bütçesinde hapisaneler için 350.000 liralık tamirat ve inşaat masrafı ayrıldığını söylemiştir. Bütçe kanununda geçmeyen bu ödenek tahsisat-ı fevkalade kaleminden sağlanmış olsa gerektir. Hesaplama yapılırken biraz fazla gibi görünse de bu miktar göz önünde bulundurulmuştur.

Tablodan da görülebileceği gibi hapisanelere ayrılan bütçe oranı yıllar içerisinde anlamlı bir düşüş göstermektedir. İnşaat ve tamirat masraflarının da dalgalanmalar görülmesine rağmen cumhuriyetin başlangıç yıllarına nazaran sonraki yıllarda genel olarak arttığı söylenebilir.

Müfettişlerin rapor boyunca vurguladıkları binaların fiziksel yetersizliği konusu bir diğer önemli husustur. Raporun Vekâlete sunulduğu yılın ertesinde çıkarılan bir kanun dahi bina sorununun hapisaneler için hala öncelikli bir durum olmaya devam ettiğini göstermektedir. Kanun tasarısının gerekçesinde hapisanelerimizin “*muasır devletler hapisaneleriyle kıyas kabul etmeyecek derecede sağlıklı ve günümüz ihtiyaçlarına cevap veremeyecek durumda olduğu*” söylenmekte, yine aynı tasarıyla ilgili bütçe encümeni mazbatasında da “*hapisane binalarının inşasının bugün için memleketimizde acil ve zorlayıcı bir derecede bulunduğu*” ifade edilmektedir⁸⁶. Söz konusu kanuna dayanarak⁸⁷ 1933 yılı içerisinde İtalya Adliye Nezareti Başmühendisi Mösyö Varetto’ya hapisane inşaatlarına nezaret, bunların resim, plan ve keşifnamelerinin düzenlenmek üzere çalıştırılması amacıyla yapılan teklifin kabul edildiğini⁸⁸ ve mukavele yapılması için Roma Büyükelçisi Vasıf Bey’e yetki verildiğini görmekteyiz⁸⁹. Yine aynı yıl içinde yeni hapisane binalarının inşası için Adliye bütçesine bir milyon lira tahsisat konulduğu, vekâletin de İtalya’dan planlar getirdiği anlaşılmaktadır⁹⁰.

Raporun üzerinde önemle durduğu mahkûmların çalıştırılması konusunun kamuoyunda çok eskiden beri tartışıldığı malum ise de özellikle 1930’lu yılların başlarında hapisanelerin durumları üzerine basında yer alan birçok yazı ve habere rastlanmaktadır. Bunlardan biri İstanbul Umumi Hapishanesi’nde başhekimlik yapmış olan İbrahim Zati Bey’dir. Bu duruma açıklık getirmek istediği bir yazısında, mahkûmları hapisanenin bulunduğu bölgenin ekonomik koşulları göz önünde tutularak çalıştırılmalarının öneminden bahsediyor, her şeyden evvel bütçe meselesi olan yeni binaların inşası mevzuunda yüz binlerce ve belki milyonlarca liralık kaynak ayırmanın zorunlu olmadığını, havası ve güneşi bol, yiyeceği ve temiz yatağı, çalışacağı bir atölyesi olabilecek her yerin hapisane olabileceğini iddia ediyordu⁹¹. Bir başka yazar ise hapisane sorununa yönelik düşüncelerini anlattığı yazısında, insanların en acınacak kısmını oluşturan bu biçarelerin

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, 55 No’lu Layiha ve Bütçe Encümeni Raporu, Devre 4, İçtima 2, Cilt 12, Yirmi Dördüncü İnikat.

⁸⁷ Resmî Gazete, 2107 sayılı Bazı Vekâlet Binaları ile Temyiz Mahkemesi Ve Hapishane Binalarının İnşasına Dair Kanun, 25 Ocak 1933, sayı: 2313.

⁸⁸ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01/02.40.79.10

⁸⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01/02.38.60.1.

⁹⁰ İtalya’dan Hapishane Planları Getirildi, Cumhuriyet, 13 Ağustos 1933, s. 2.

⁹¹ İbrahim Zati, “Hapishanelerimiz Nasıl Olmalı”, Vakit, 5 Eylül 1931, s. 3.

ıslaha muhtaç olduklarını, bu durumu ortadan kaldırmanın yolunun onları çalıştırmaktan geçtiğini, çalışmayan bir mahkûm için en iyi hapis hanesinin cehennemden farksız olduğunu, kendisi de hapis haneinde yatmış birisi olarak açıklamaktadır⁹².

Müfettişlerin hazırladıkları raporun ertesinde çıkarılan bir kanunla mahkûmların çalıştırılabilmelerinin yolu açılmıştır⁹³. Bu kanunla yeni hapis hane yapılmayan yerlerde hapis ya da üç seneye kadar ağır hapis cezası olanlardan cezasının yarısını çekenlerle, üç ila on sene arası olan cezasının en az üçte ikisini bitirenlerden iyi hal gösteren ve istekli olanların hapis hane komisyonlarınca seçilerek ücretli olarak ve geceleri hapis haneinde geçirmek kaydıyla hükümet nezaretinde amme menfaatine dayalı işlerde çalıştırılabilecekleri belirtilmiştir. Kanunun hazırlanış gerekçesinin anlatıldığı komisyon raporunda ceza kanunundaki eksiklikten bahsedilmiş, izdihamın bir dereceye kadar azaltılarak kamu hizmetlerinde çalıştırmanın iki taraflı bir fayda temin edeceği söylenmiştir⁹⁴. Kanunun yayımlanmasının ardından hapis hane idarelerinde komisyonlar oluşturularak kamu hizmetinde çalıştırılacak mahkûmlar seçilmeye başlanmıştır⁹⁵.

Adliye Müfettişleri Ferit ve Fuat Beylerin raporlarını hazırladıkları yıl hapis haneler üzerine çıkan bir yazıda Bursa, Bergama ve Muğla'da sene içerisinde gerçekleşen firarlardan, İstanbul'da ise son anda önlenen bir firar girişiminden bahsedilerek, birçok hapis haneinde olayların ve firarların olduğuna dair haberlerin geldiği, bu muhtelif hadiselerin hapis hanelerimizin disiplin altında tutulmadığını gösterdiği ileri sürülmekte, sonuç olarak bu durumun önüne ne zaman geçileceği sorulmaktaydı⁹⁶. Bütün bu örnekler ve uygulamalar göstermektedir ki, hapis haneler sorunu ciddi bir kaynak aktarımı, düzenli ve seçici bir personel rejimi, çağın gereksinimlerini karşılayacak fiziki yapılar, suçluları manen ve maddeten geliştirip ıslah edecek bir infaz sistemi gerektirmektedir. Cumhuriyetin olumsuz koşullar içinde devraldığı ve geliştirmeye uğraştığı dönüşümün ilk yıllarda yavaş da olsa ilerlediği söylenebilir. Yine de hapis hanelerin düzen, mekân ve insandan kaynaklı sorunlarının ilerleyen yıllara taşındığı iddia edilebilir.

⁹² Yunus Nadi, "Mahpusları Kendileri ve İnsanlığa Yarar Hale Koymanın Yolu", *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1934, s. 1-2.

⁹³ *Resmî Gazete*, *Ceza Kanununun Mevkii Mer'iyete Vaz'ına Müteallik 26 Nisan 1926 Tarih Ve 825 Numaralı Kanunun 4 Uncu Maddesine Bir Fıkra İlâvesine Dair Kanun*, 2 Temmuz 1932, Sayı: 2139.

⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, 215 No'lu Adliye Encümeni Mazbatası, Devre 4, İçtima 1, Cilt 9, Yetmişinci İnikat.

⁹⁵ Bu yönde örneklerden birisi olan İstanbul Umumî Hapis hanesi'ndeki uygulama için bakınız; Mahkûmlar Umumî İşlerde Çalıştırılacaklar, *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1932, s. 6.

⁹⁶ Hapis hanelerde Takayyüt Yok Mu?, *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 1931, s. 4.

Zekeriya Sertel'in 1932 yılında bir süre kaldığı Sultanahmet Hapishanesi için söyledikleri cumhuriyetin karşı karşıya kaldığı sorunun büyüklüğünü açıklamaktadır. Hapishanede beş yüz insanın havasız, penceresiz bir yerde mangal kokuları içinde kuru ekmek yiyerek yaşadıklarını anlatırken Dante'nin *Cehennem*'inden bile kötü bulduğu bu yerde yaşayanlar için "*bunlar toplumun posalarıydı*" der⁹⁷. Denilebilir ki, adalet aygıtının içindeki en karanlık bölge⁹⁸ olma özelliğini bugün de sürdüren hapishaneler, modernleşme tarihimiz içindeki yeri ile daha fazla araştırılıp incelenmeyi hak etmektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmî Yayınlar

Hapishaneler Tetkikine Ait Rapor, Umumi Hapishane Matbaası, Ankara, 1932.

Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi

Resmî Ceride/Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi

Kitaplar

Adlî İnkılâbın Ana Hatları; Alâeddin Kırıl Basımevi, İstanbul, 1937.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 15. Basım, İstanbul, 2004

Braudel, Fernand, **Kapitalizmin Kısa Tarihi**, Çev. İsmail Yerguz, Say, İstanbul, 2013.

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, Fırka Teşkilatı Bürolarına Mahsustur, Büyük Kongrenin 13-14 Mayıs 1931 İctimaında Kabul Edilmiştir, Ankara, TBMM Matbaası, 1931.

C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 10-18 Mayıs 1931, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931.

Foucault, Michel, **Hakikat ve Hukuksal Biçimler, Büyük Kapatılma-Seçme Yazılar 3**, Çev. Işık Ergüden-Ferda Keskin, Ayrıntı, 3. Basım, İstanbul, 2011.

_____, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, Beşinci Baskı, Ankara, 2013.

⁹⁷ Zekeriya Sertel, **a.g.e.**, s. 180.

⁹⁸ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge, Beşinci Baskı, Ankara, 2013, s. 371.

Gölcüklü, Feyyaz, **Türk Ceza Sistemi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara, 1966.

Olgun, Tahir, **Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları**, Haz. Nurcan Boşdurmaz, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2012.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitabevi, 5. Basım, İstanbul, 2001.

Şen, Ömer, **Osmanlıda Mahkûm Olmak: Avrupalılaştırma Sürecinde Hapishaneler**, Kapı, İstanbul, 2007.

Makaleler

Schull, Kent, “Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistikleri Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerine Etkileri”, **Osmanlı’da Asayiş, Suç ve Ceza (18.-20. Yüzyıllar)**, Der. Noemi Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Sürelı Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İdare

İş Mecmuası

Vakit